

T W E E D E D E E L

**HOEGAARDEN, EEN TWISTAPPEL TUSSEN
BRABANT EN LUIK.****VAN HET EINDE DER Xe EEUW TOT 1288.****1. Historisch Kader.**

Na de troebele periode volgend op het uiteenvallen van het eens zo machtige Rijk van Karel de Grote, gekenmerkt door onderlinge twisten en opstandige manoeuvres van hen die zich de opvolgers en afstammelingen noemden van de Karolingers, en na de invallen der Noormannen die plundering en vernieling hadden gezaaid, is de toestand zich tenslotte gaan stabiliseren in de X^e e. Duitsland en Frankrijk hebben dan min of meer vaste vorm als natie gekregen. Duitslands' grenzen reikten toen tot aan de Schelde ; de eens opgerichte bufferstaat, Lotharingen, heeft zijn onafhankelijkheid verloren en werd als hertogdom bij Duitsland ingelijfd.

We zijn thans volop in het feodaal regiem. De grote adel welke over machtige domeinen beschikte, evenals de mindere edellieden, hebben zich opgewerkt tot eigenmachtige heersers over hun respectievelijk gebied. Onderling zijn groten en kleinen verbonden als leenheer en leenman. De leenman belooft trouw en bijstand aan zijn Heer, deze echter zal zijn leenman bescherming verlenen en hem gronden in pacht geven. Een leenheer is op zijn beurt leenman van een nog machtiger Heer dan hij. Boven alle staat de opperheer, de keizer of koning.

**2. Overdracht van het Graafschap Brunengeruz.
Hoegaarden wordt Luiks Gebied.**

Keizer Otto I van Duitsland en zijn opvolgers, hadden veel last met hun heerszuchtige leenmannen en daarom huldigden ze een nieuwe tactiek : waar het enigszins mogelijk was, zullen zij bisschoppen — door hen benoemd — tot de rang van territoriale vorsten verheffen ; dat waren betrouwbaarder leenmannen en bondgenoten dan de inlandse adel.

Zo heeft Otto I, in 953, zijn broeder Bruno, aartsbisschop van

Keulen, als hertog van Lotharingen aangesteld. Rond 987, zal zijn opvolger, Otto III aan Notker, bisschop van Luik, de graafschappen Hoei en Brunengeruz verlenen. Van dan af worden de bisschoppen van Luik territoriale vorsten en tevens leenmannen van d keizer van Duitsland. Hoegaarden is in het graafschap Brunengeruz gelegen ; het wordt dus Luiks gebied ; de bisschop wordt er de meester in plaats van de wereldlijke graaf. Dit zeer belangrijke feit zal de verdere geschiedenis van Hoegaarden bepalen.

3. Hoegaarden, bestuurscentrum van Brunengeruz ?

Het lijdt niet de minste twijfel dat Hoegaarden op het einde der X^e e. een zeer belangrijke lokaliteit was.

In het bestuurscentrum van een graafschap woont de graaf en hij heeft er zijn « castrum » ⁽²¹⁾. Uit volgende hoofdstukken zal blijken dat Alpeide de stichteres van het kapittel te Hoegaarden, « gravin » werd genoemd en dat ze op haar « castrum », de collegiale kerk liet bouwen. Hoegaarden was in die tijdsperiode de enige lokaliteit van Brunerode die een kapittel rijk was, wat zeker wijst op de belangrijkheid van de plaats.

Toen het graafschap door de heerszucht van Lambertus van Leuven in gevaar verkeerde, was het te Hoegaarden dat de prins-bisschop een burcht wilde bouwen. Meer nog dan dit alles : toen in 1155, de paus en de keizer, alle bezittingen van Luik in een confirmatiebrief zullen opnoemen, wordt Hoegaarden er vermeld « cum advocatio et COMITATU », met zijn advocatia en zijn GRAAFSCHAP ⁽²²⁾.

Hoegaarden met de omliggende dorpjes : Overlaar, Hoksem, Bost, Rommersom, Houtem die alle hun kerkje hadden en de andere gehuchten, waren niets anders dan het resterend gedeelte van het graafschap van Alpeide, het graafschap Brunengeruz.

't Was nodig dit vooraf te zeggen om de volgende hoofdstukken des te beter te verstaan.

4. Alpeide, Stichteres van het Kapittel en laatste gravin van Hoegaarden.

Toen de nieuwe kerk van Hoegaarden werd gebouwd (1754-

⁽²¹⁾ We verkiezen het woord « castrum » te gebruiken in plaats van kasteel of burcht omdat het castrum buiten de woonst van de kastelein of de graaf, nog verscheidene andere gebouwen omvatte, o.a. de woningen der toegevoegde ambtenaren, een schuur of stapelplaats van de belastingen in natura, een kapel en het geheel omringd door een muur of houten palissade.

⁽²²⁾ B o r m a n s e n S c h o o n b r o o d t, Cartularium Sti Lambertii, Dl. I, cap. XLVI.

1759), werd in de torenmuur een monumentale gedenksteen aangebracht waarop in 't latijn de volgende tekst werd aangebracht :

« Van kasteel van Alpeide werd ik tempel Gods ; knagende tijd, ouderdom, noodlot hebben mij tot puin gebracht ; edoch, onder het meierschap van Colard en het sekretarisschap van Servatius Sweerts, heeft de rechter mij de tienden toegewezen waardoor ik thans gans nieuw herrijs. Henricus Sweerts, pastoor, legde de eerste steen ».

De vermelding dat de voormalige kerk werd gebouwd op het « castrum » van Alpeide, berustte op een eeuwenoude en onbetwiste traditie. De enige vraag die zich stelde : « Wie was die Alpeide ? »

Men kende in de geschiedenis een Alpeide, de tweede vrouw van Pepijn van Herstal, de moeder van Karel Martel. De geschiedschrijvers, De Dynter (begin XVe e.) en na hem, Divaeus, Molanus, Grammaye e.a. hebben deze Alpeide als stichteres van het Hoegaards Kapittel aangewezen. Luikse geschiedschrijvers echter (Fisen, Lymborch, Bouille) wezen naar een andere die dezelfde naam droeg, een gravin van Hoegaarden uit de X^e e. Hierbij verwezen ze naar een grafschrift in St.-Pauluskerk te Luik. Zij hadden het bij het rechter eind. Op die grafsteen las men het volgende :

« Hier ligt Alpeide, gravin van Hoegaarden, die ons Geldenaken en Tourinnes schonk en die op haar eigen kasteel van Hoegaarden een kerk bouwde waar ze rijkelijk begiftigde kanunniken plaatste » (23).

De kostbare en leerrijke gegevens die op deze grafsteen vermeld staan zijn ten volle betrouwbaar (24). De grafsteen draagt geen datum, maar vermits de gravin schenkingen had gedaan aan het St.-Pauluskapittel, dat maar rond de jaren 970-980 werd opgericht, weten we ook met zekerheid dat de stichteres van het Hoegaards Kapittel in de X^e e. had geleefd. (De moeder van Karel Martel was van de VIIe en VIIIe e.).

Als we nu verder de geschiedenis raadplegen, dan zullen we heel wat meer van die hoogstaande vrouwelijke figuur te weten komen.

Alpeide van Hoegaarden was van de allerhoogste adel, had schitterende huwelijksverbintenissen aangegaan en had zeer uitgebreide bezittingen. Ze huwde eerst met Godeverd, die door her-

(23) Hic jacet Alpaidis, cometissa hugardensis quae nobis legavit Geldoniam et Tourinne et de proprio castro Hugardis ecclesiam extruxit in qua canonicos honorifice praebendatos instituit. — B o u i l l e, *Histoire de Liège*, Dl. I, bl. 33.

(24) Zie artikel, Alpeide in *Eigen Schoon en de Brabander*, jg. XXXVI, nr. 1.

tog Bruno van Keulen als onderhertog van Neder-Lotharingen werd aangesteld en die stierf in 964. Uit dit eerste huwelijk werden onder meer geboren : Godeverd (Godfried), heer van Florennes, Arnoud (Arnulfus) en Widerik, Geerard, de latere bisschop van Kamerijk was haar kleinzoon.

Na de dood van haar eerste echtgenoot is ze in het huwelijk getreden met Eilbert, de kleinzoon van de machtige Wigerik van Ardennen, en stichter van de abdij van Waulsort. Deze stierf kinderloos in 977.

Haar bezittingen kennen we gedeeltelijk uit haar schenkingen en gedeeltelijk uit het familiebezit van haar afstammelingen.

Hoegaarden, waar ze haar kapittel stichtte, schijnt haar geheel te hebben toebehoord. Tourinnes la Grosse schonk ze gedeeltelijk aan het St.-Pauluskapittel van Luik en gedeeltelijk aan de abdij van Hastière. Geldenaken schonk ze aan St.-Paulus, Rosière aan de abdij van Waulsort. Familiebezit van Alpeide treffen we aan in Orp le Grand, waar een kleinzoon de Heer is en waar ook een klein kapittel werd opgericht ⁽²⁵⁾. Deze bezittingen, haar familieverband, en het feit alleen dat ze bij machte was het rijke kapittel van Hoegaarden te stichten, dat eeuwen zal stand houden, zijn zovele bewijzen van de voornaamheid van haar persoon. Het zal dan ook niet zonder reden zijn dat ze te Tourinnes en te Hoegaarden « gravin » werd genoemd, te Waulsort « edele dame ». Zij schijnt werkelijk de laatste wereldlijke gravin van Hoegaarden en Brunengeruz te zijn geweest.

Hierboven schreven we dat Otto III het graafschap overdroeg aan de bisschop van Luik ; naar alle waarschijnlijkheid is Alpeide daar voor een deel tussen geweest. Het is immers zoveel als zeker dat de bisschop, vooraleer in bezit te komen van de « heerschappij » van het graafschap, er aanzienlijke grondeigendom had verworven, van wie anders dan van Alpeide ? Zo was het immers ook gegaan met de overdracht van het graafschap Hoei welke maar plaats greep nadat, Ansfried, de graaf zijn grote domeinen aan de bisschop van Luik had geschonken.

**

Om dit hoofdstuk over Alpeide te besluiten, willen we nog ter lezing geven wat een kronijkschrijver der abdij van Waulsort over haar schreef. Het is een sappig verhaal dat lange tijd — misschien 100 jaar — na datum werd geschreven ; het is dus niet onmogelijk dat hij er wat heeft bij gefantaseerd om alles op zijn schoonst uit te leggen :

(25) *Eigen Schoon en de Brabander*, jg. XXXVIII, nr 1-2, bl. 7.

« In die tijd (na 981), is zekere edele dame, Alpeide, haar intrek komen nemen in ons klooster, het vurig verlangen koesterend om hier haar laatste levensdagen door te brengen. Ze had ons haar dorp Rosières met al wat het bevatte, geschonken en was van zins onze abdij met nog vele andere goederen te verrijken. Helaas, een ongehoorde domme zet van een monnik heeft alles in de war gestuurd. Toen volgens een wijze regeling, haar deel in het gemeenschapsgoed was toegekend, gebeurde het bij toeval dat haar knecht haar deel voorafnam op de rantsoenen der broeders zodat die monnik in kwestie die dag zijn visrantsoen moest ontberen. De monnik ging dan zo geweldig tekeer en maakte zo'n kabaal dat het tot de oren kwam van de edele dame. Deze was er zodanig om verontwaardigd dat ze uit het klooster is weggegaan, welk vertrek dan voor het klooster een onherstelbaar verlies heeft betekend. »

Dat Alpeide een tijd heeft vertoefd in het klooster door haar overleden man gesticht, is zeer goed aan te nemen. Dat ze Rosière aan de abdij heeft geschonken is een vaststaand feit, een zeer oude kopie van die oorkonde van 981 is bewaard gebleven. Of ze nog andere goederen wilde schenken weten we niet ; het kan ook maar een vrome wens zijn geweest van die kronijkschrijver. Is ze na de stichting van Hoegaarden, en na haar vertrek uit Waulsort, naar Luik gegaan en is ze daar gestorven na de dotatie van het St.-Pauluskapittel ? Het is mogelijk maar geenszins bewezen.

5. Het Kapittel door Alpeide gesticht.

De juiste stichtingsdatum van het kapittel van Hoegaarden is niet gekend. We mogen echter redelijkerwijze aannemen dat dit gebeurde voordat Brunengeruz overgedragen werd aan de bisschop van Luik, dus vóór 987. Vermits anderzijds Alpeide alleen doorgaat als de stichteres, mogen we veronderstellen dat haar stichting is doorgestaan tijdens haar weduwschap en vermits haar eerste echtgenoot stierf in 964 en haar tweede in 977, zouden we de stichting van het Hoegaards Kapittel kunnen plaatsen tussen 977 en 987.

Voor dit kapittel moest een nieuwe kerk gebouwd worden en ze werd gebouwd in de omheining van haar castrum.

Hoegaarden kon jubelen toen en dankbaar zijn: het was een prachtige en zeer ruime kerk in witte steen opgetrokken. Uren in de ronde, zelfs niet in Tienen, Leuven, Geldenaken was zo'n kerk te zien in die eerste tijden en nergens konden de goddelijke officies met zoveel luister als in Hoegaarden gecelebreerd worden ; geen kerk van de streek kon bogen op relieken zoals die van Hoegaarden : ze had nl. de authentieke relieken van een romeinse

martelaar, St.-Gorgonius, in 765 uit Rome meegebracht door de heilige Chrodegang ⁽²⁶⁾.

Het zeer merkwaardig feit dat die kerk en kapittel later in bezit worden bevonden niet van de bisschop van Luik, maar in dit van het Domkapittel van Keulen, kan moeilijk anders verklaard worden dan door een bijzondere wilsbeschikking van Alpeide zelf ; haar eerste echtgenoot Godéverd was een beschermeling van Bruno, de domscholaster en later de aartsbisschop van Keulen, hertog van Lotharingen ; daar ligt misschien de uitleg.

Samenstelling en organisatie van het Kapittel :

Buiten een toevallige vermelding van een kanunnik van Hoegaarden, Renier genaamd, klerk-notaris tussen 1203 en 1215, van Hendrik I, hertog van Brabant, zijn de oudste dokumenten betreffende het kapittel. 2 akten uitgaande van het Domkapittel van Keulen, o.a. een Reglement, of beter gezegd een aanvulling van oudere statuten, opgesteld in het jaar 1242. Dit dokument bevat zeer interessante gegevens en wijst op reeds ernstige misbruiken in het kapittel, maar we mogen niet vergeten dat het toen reeds meer dan twee eeuwen bestond.

Het kapittel bestond uit een Proost, een Vice-proost, een Scholaster met dan nog 9 andere kanunniken ; samen dus een college van 12.

Die Heren waren tot de geestelijke stand verheven, maar de meeste onder hen waren geen priester en hadden enkel de kleine wijdingen ontvangen ⁽²⁷⁾. Ze konden dan nog een wettig huwelijk aangaan, maar deden ze dit, dan moesten ze hun prebende, hun inkomsten als kanunnik laten vallen ⁽²⁸⁾.

Buiten een paar wettige redenen van afwezigheid, waren ze verplicht tot verblijf in Hoegaarden, maar deze regel is nooit volmaakt opgevolgd geweest : doorgaans woonden maar 3 of hoogstens 4 kanunniken in de parochie ; de overigen stelden plaatsvervangers aan — niet altijd — « kapelanen » die in hun plaats

⁽²⁶⁾ Chrodegang, afkomstig van Haspengouw was kanselier van Karel Martel en Pepijn de Korte, bisschop van Metz en stichter der abdij van Gorze. De relieken van St. Gorgonius die hij van Rome meebracht waren bestemd voor zijn abdij van Gorze. Hoe een deel der relieken in Hoegaarden terecht is gekomen, is niet met zekerheid geweten.

⁽²⁷⁾ Bij de beschrijving van het Hoegaards Kapittel ter gelegenheid van het kerkbezoek door de apostolische nuntius Antonius Albergati in 1618, wordt het kanunnikencollege ingedeeld in 3 priesterlijke kanonikaten, 3 diakonale, 3 subdiakonale en 3 klerikale. Als het in den beginne ook zo was, zouden er dus maar 3 priesters op de 12 kanunniken zijn geweest.

⁽²⁸⁾ Art. 4 van het Reglement van 1248 bepaalt : « Het gebeurt dat kanunniken in het huwelijk treden. Aan deze wordt hun prebende ontzegd, ook in geval de *wettige* echtgenote zich bereid verklaart terug te trekken en in continentie te leven. Zie ontleding van dit Reglement in *Eigen Schoon*, jg. XXXVI, bl. 367.

het koorofficie moesten zingen. Dit koorofficie was een der bestaansredenen van de kapittels ; in voorname kerken immers werden kapittels opgericht om meer luister bij te brengen in de celebratie der kerkelijke diensten en vooral om dag en nacht Gods' lof te zingen in koor om aldus Gods' bescherming af te smeken.

Hoe was het kapittel van Hoegaarden samengesteld ?

Aan het hoofd stond de *Proost* ; van rechtswege was de scholaster van het Domkapittel van Keulen tevens proost van het kapittel van Hoegaarden ⁽²⁹⁾. Die scholasters van Keulen en tevens proosten van Hoegaarden behoorden tot de hoogste adel van Duitsland. Ze hadden een uitgebreide macht over het kapittel en de kerk van Hoegaarden, ze hebben ten allen tijde het benoemingsrecht der kannuniken in hun bevoegdheid gehad. De proosten waren verantwoordelijk voor het bestuur, voor de orde en tucht in het kapittel en moesten dienvolgens af en toe, een kerkvisiet doen ; daarvoor echter, delegeerden ze gewoonlijk hun afgevaardigde, een kommissaris want het gebeurde maar zelden dat een proost persoonlijk in Hoegaarden kwam ⁽³⁰⁾.

Reeds in 1242, bepaalde een artikel van het Reglement dat de proost niet verplicht was tot residentie in Hoegaarden en daarom moest hij een *Vice-proost* aanstellen die de goede gang van

⁽²⁹⁾ Een eerste vermelding van 'n scholaster van Keulen die tevens proost is te Hoegaarden, is Wicbold von Holte (1275-1291). Na hem zullen we de onafgebroken reeks der proosten van Hoegaarden, scholasters van Keulen, terugvinden.

⁽³⁰⁾ Van twee proosten — er zullen er wel meer geweest zijn — weten we met zekerheid dat ze in Hoegaarden zijn geweest, nl. : Franz Adolf, graaf van Oost-Friesland en Ritberg die in 1684 een canoniek bezoek deed en Johann (1562-1579) of Arnold, graaf van Manderscheid-Blankenheim (1579-1604).

Graaf Franz Adolf vroeg aan een kanunnik van Hoegaarden hoe een intrede van een proost te Hoegaarden gebeurde en deze vertelde dan horen te zeggen hebben dat graaf von Manderscheid in dezer voege was ingehaald :

Op de vastgestelde dag, kwam de graaf gezeten op een geharnasd paard en was vergezeld door zijn staf van edellieden. Met de rechter hand leidde hij twee honden ; op de linker droeg hij de valk. De geestelijkheid trad hem tegemoet met vaandels en leidde hem tot de kerkdeur. Daar stapte hij van zijn paard en beval aan zijn dienaar de valk en zijn honden over te nemen ; de dienaar volgde hem en bleef in de kerk. Toen werd hij naar het altaar geleid en vandaar naar de troon die voor hem in 't koor was opgericht. Hij assisteerde aan de plechtige Mis, gevolgd van het Te Deum.

Na het ontbijt is hij ter jacht getogen en de volgende dag was het grote visvangst. Aan de molens werden de dammen gelicht om de rivier te laten leeglopen. Hij heeft het recht te jagen tot aan de Brusselse Poorten.

het kapittel kon verzekeren. Deze functie van vice-proost was eigen aan het kapittel van Hoegaarden ⁽³¹⁾.

Een derde waardigheid was deze van *Scholaster*. Dat was de kanunnik die oorspronkelijk moest instaan voor het onderwijs te Hoegaarden. De titel bleef bestaan, maar de functie zelf werd in latere eeuwen overgelaten aan andere geestelijken of leken.

Een der kanunniken, de *Plebaan* genoemd, werd belast met de zielezorg der parochie. Deze zal zich geleidelijk meer en meer losmaken van het kapittel en toch als bezoldigd kanunnik willen aangezien worden. In de laatste tijden zal de plebaan, nu pastoor genoemd, door de bisschop van Luik benoemd worden.

Het kapittel beschikte over de tienden van het gehele grondgebied van Hoegaarden, en had daarbij nog andere goederen ⁽³²⁾.

Zeer waarschijnlijk was in den beginne, alles gemeengoed en werden de inkomsten gelijkmatig of evenredig met de waardigheid der kanunniken onder hen verdeeld. Vanaf 1242, — 't kon reeds vroeger zijn — zien we dat ieder kanunnik zijn eigen prebende — dotatie — had en een eigen register voor zijn persoonlijke inkomsten er op nahield. Herhaaldelijk heeft de overheid beproefd alle inkomsten weer in gemeengoed te brengen en een algemene goederenregister aan te leggen, maar deze lofwaardige pogingen zijn telkens mislukt.

6. De Veldslag van Hoegaarden in 1013 ⁽³³⁾.

Na deze uitweiding over het kapittel, hernemen we de burgerlijke geschiedenis.

Herinneren we dat in 987, keizer Otto de bisschop van Luik als territoriaal vorst van het graafschap Brunengeruz had aangesteld. Dat was natuurlijk niet naar de zin van de inlandse adel die zich

⁽³¹⁾ In de andere Luikse kapittels stond niet een proost, maar een deken aan het hoofd van 't kapittel. In het Kerkbezoek van 1618 wordt gezegd : « non habetur decanus in capitulo » — er is geen deken — de vice-proost doet te Hoegaarden de functie van deken. De laatste tijd voor de afschaffing van 't kapittel in 1794, zal te Hoegaarden wel eens gesproken worden van de deken of vice-deken van 't kapittel, maar dan is zulks een foutieve manier van spreken. Men verwarre ook niet een kapitteldeken met een landdeken. De landdeken was de deken aangesteld over verschillende parochies gelijk we die nu kennen. In de XVIIe e. is Hoegaarden dekenij geworden ; enkele pastoors van Hoegaarden, Peeters, Vandeputte enz., zijn dan landdeken geweest.

⁽³²⁾ De tienden waren het voorafgenomen paart voor de kerk van de vruchten der akkers. Het kapittel van Hoegaarden had de tienden van 2000 bunder akkerland in Hoegaarden, en nog een deel der tienden in omliggende gemeenten. Daarenboven had het zijn eigen gronden in en buiten Hoegaarden waar het de renten van optrok.

⁽³³⁾ Zie *Eigen Schoon*, art. De Slag bij Hoegaarden in 1013. Jg. XXXIX, nr. 3-4.